

УДК: 821.512.122(575.2) (043.3)

УРОВЕНЬ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ ВОССТАНИЯ ЖЕЛТОКСАН

¹Кожабаета Динара Абылай кызы,
соискатель

²Жанысбекова Гульнар Амирбаевна,
к.и.н., старший преподаватель

³Базарбекова Нагима Шадибековна,
старший преподаватель

ЖЕЛТОКСАН КӨТӨРҮЛҮШҮ ТЕМАСЫНЫН ИЗИЛДЕНҮҮ ДЕҢГЭЭЛИ

Кожабаета Динара Абылай кызы,
изденүүчү

Жанысбекова Гульнар Амирбаевна,
т.и. к., улук окутуучу

Базарбекова Нагима Шадибековна,
улук окутуучу

THE LEVEL OF STUDY OF THE TOPIC OF THE ZHELTOKSAN UPRISING

Kozhabayeva Dinara Abylaikyzy,
applicant

Zhanysbekova Gulnar Amirbayevna,
candidate of historical sciences, senior lecturer

Bazarbekova Nagima Shadibekovna,
senior lecturer

¹НАН Кыргызской Республики, Институт языка и литературы имени Ч.Айтматова
NAS of the Kyrgyz Republic, Institute of Language and Literature named after Ch.Aitmatova, Bishkek, KR

²ЮКИУ им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан
UCIU named after M.Auuezov, Shymkent, Republic of Kazakhstan

³Шымкентский университет, г. Шымкент, Республика Казахстан
Shymkent University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

Аннотация. В статье рассматривается уровень изучения в области истории и литературы одного из важнейших событий казахской истории – восстания Желтоксан. Из восстаний, произошедших в казахских степях, наибольшее значение имеет восстание Желтоксан. Поэтому проводится обзор всех научных работ по данной теме. Будут рассмотрены защищенные диссертации казахстанских и зарубежных ученых на эту тему, что позволит определить научную специфику исследований. На основании этого доказывається малочисленность исследований. Было обнаружено, что ни в одной из вышеупомянутых научных работ не было проведено исчерпывающих исследований художественных миров, связанных с историческим событием исторической эпохи.

Рассказы, повести, романы, поэтические и драматические произведения, основанные на фактах из истории Желтоксана, до сих пор остаются не аргументированными и не поддающимися анализу. Обоснована необходимость научных исследований для раскрытия декабрьских реалий.

Ключевые слова: восстание Желтоксан, научные исследования, история и литература, рассказ, повесть, роман, драматические произведения.

Аннотация. Макалада казак тарыхындагы эң маанилүү окуялардын бири болгон Желтоксон көтөрүлүшүнүн тарых жана адабият жаатындагы изилденүү тарыхы каралат. Казак талаасында болгон көтөрүлүштөрдөн Желтоксон көтөрүлүшүнүн мааниси зор. Ошондуктан бул тема боюнча бардык илимий эмгектерге сереп жүргүзүлөт. Бул темада казакстандык жана чет өлкөлүк окумуштуулардын корголгон диссертациялары сөз болот, бул изилдөөлөрдүн илимий өзгөчөлүгүн аныктоого мүмкүндүк берет. Мунун негизинде изилдөөлөр аз экени далилденет. Белгилүү бир доордун тарыхый окуясына байланыштуу жазылган көркөм дүнүйөлөргө жогоруда аталган илимий эмгектердин эч кайсысына толук изилдөө жүргүзүлбөгөндүгү аныкталды. Асыресе, Желтоксон окуясынын фактыларына таянган аңгеме, повесттер менен роман жана поэзиялык, драмалык чыгармалар али күнгө дейре жүйөлөнүп, талдоо аспектисине алынбай келет. Макалада Желтоксон реалдуулукту ачуу үчүн илимий изилдөөлөрдүн зарылдыгы негизделген.

Негизги сөздөр: Желтоксон окуясы, көтөрүлүш, илимий изилдөөлөр, тарых жана адабият, аңгеме, повест, роман, драмалык чыгармалар.

Abstract. The article examines the level of study in the field of history and literature of one of the most important events in Kazakh history – the Zheltoksan uprising. Of the uprisings that took place in the Cossack steppes, the most important is the Zheltoksan uprising. Therefore, a review of all scientific papers on this topic is being conducted. The defended dissertations of Kazakhstani and foreign scientists on this topic will be considered, which will determine the scientific specifics of the research. Based on this, the small number of studies is proved. It was found that none of the above-mentioned scientific papers conducted exhaustive studies of the artistic worlds associated with the historical event of the historical era. Short stories, novellas, novels and dramatic works based on facts from the history of Zheltoksan still remain not reasoned and not amenable to analysis. The necessity of scientific research to reveal the Zheltoksan realities is substantiated. The necessity of scientific research to reveal the Zheltoksan realities is substantiated.

Keywords: Zheltoksan uprising, scientific research, history and literature, a novel, a novel, dramatic works.

Казак элинин тарыхында эгемендик үчүн болгон көтөрүлүштөр көп. Желтоксон көтөрүлүшүн изилдеген М.Шахановдун даректерине таянсак, «оомал-төкмөл күн кечирген казак калкы тек соңку беш кылымдын ичинде гана 300дөн ашык ар кыл деңгээлдеги улуттук-боштондук көтөрүлүштөр менен толкундоолорду башынан өткөргөн» [1, 5 б].

Бирок көпчүлүк, асыресе кийинки жаштар ал кандуу окуялардын чындыгын толук биле бербейт. Маселен, тарыхта аты калган «Албан көтөрүлүшү», «Сузак көтөрүлүшү», «Адай көтөрүлүшү» сындуу ж.б. тарыхый окуялардын аккарасын тарыхчыларыбыз эле билбесе, карапайым көпчүлүк ажыратып, билип жаткан жок. Билген күндүн өзүндө деле ошо көтөрүлүштөрдүн кээ биринин

саясий мааниси, тарыхый баасы али күнчө такталып, казак тарыхынын төрүнөн орун алган жок. Ошондой көтөрүлүштөрдүн бирден бири – Желтоксон көтөрүлүшү. А түгүл аны бирде көтөрүлүш, бирде окуя (событие) деп, ар түрлүү атап жүрөбүз. Бүтүндөй бир элдин, анын ичинде азчылыкка айланып, улуу державанын шовинисттик кызыкчылыгынан азаптуу кыйын тагдырга тушуккан улуттун муң-муктажы менен касырет-мүшкүлүн аркалап, бийликтин алдына батыл талап-тилектерин койгон жалындуу жаштардын иш-аракетин жай гана окуя дешке туура келеби? Жок! Аны казак улутунун азаттык жолундагы көтөрүлүш деп таануу – тарыхый парз.

Ал, эгер аны улут азаттык жолундагы көтөрүлүш деп таанысак, анын башка көтөрүлүштөрдөн бөтөнчөлүгү кандай? Жана көтөрүлүш болсо, анда ал белгилүү бир даражада куралдын күчү менен жүзөгө ашуусу керек болучу. Бул тууралуу тарыхчыларыбыз не дейт? Ошо кездеги жаштар эч кандай куралсыз эле, Казакстанда өкүм сүргөн үстөм калктын аз калкка жасап отурган кыянаттыгына, ошондой эле, Казакстан КП пленумунун чечимине каршы тынч митингге чыккан жок беле?! Бирок, айтканына көнүп, айдаганына жүрбөгөндү аябаган, башка журттун пикири менен эсептешкенди билбеген коммунисттик бийлик аларды беш карылуу, шайма-шай куралданган жасоолдордун күчү менен кан жошого бөктүргөн жок беле?! Деген менен, бүгүн ал кандуу эки күндүн кандай аталганында маселе жок. Маселе анын маңызында. Диссертациялык иштин темасында расмий түрдө жазылып жүргөн «окуя» жана «көтөрүлүш» аныктамалары кош жарыш алынды.

Мейли, Желтоксондогу жаштар толкунун окуя дейли, же көтөрүлүш дейли, кандай болгондо да бүтүндөй бир улутка жабылган бул жалаанын чындыгын ачууга болгон умтулуу көөдөнүндө намысы бар барлык акын-

жазуучулардын колуна калем алдырды.

Адабият – тарых күзгүсү. Бардык тарыхый-коомдук кубулуш адабиятта көркөм көрүнүш табат. Желтоксон көтөрүлүшүнүн адабияттагы бейнеленишин талдоонун алдында, анын тарыхый негизи жөнүндө маалымат келтирүү орундуу болор. Расмий маалымат боюнча көтөрүлүштүн чыгышына түрткү болгон – Маскөөдөгү борбордук бийликтин чечими менен Казакстанды 24 жылдан ашык убакыт башкарган Д.А.Коноводи бийликтен кетирип, ордуна Орусиядан Ульянов облусунун башчысы Г.И. Колбинди дайындоо тууралуу коммунисттик партиянын чечими. Бар болгону 18 мүнөткө созулган Казакстан борбордук комитетинин V пленумунда айтылган чечим Алматыда, ал кездеги Целиноградда (азыркы Астана), Актөбөдө, Аркалыкта, Карагандыда, Жамбылда (азыркы Тараз), Көкчөтоодо, Павлодарда, Өскеменде, Талдыкоргондо, Шымкентте, Талгарда, Сарыөзөктө жана коңшулаш кыргыз элинде – желтоксон айынын 17,18-күндөрү жүрүп өткөн толкууларга улашты. Асыресе Алматыдагы ал кезде Брежнев атындагы, азыркы Желтоксон аянтына жаштар көп жыйналган. Көтөрүлүштөн соң түрлүү деңгээлде жазалангандар, куугунтукталгандар, казак элинде да, кыргыз агайындар арасында да аз болгон жок. Жабыр тарткандардын, курман болгондордун, түрмөгө камалгандардын так саны али күнгө дейре белгисиз.

А.Кара, Б. Абдыгали, К.Табиев, С.Касымов, З.Курманов, М.Шаханов ж.б. көп сандаган окумуштуу-изилдөөчүлөрдүн пикиринче, бул улуттук-боштондук күрөшү өз тамырын тарыхтын тереңинен алган. Мисалы, Ш.К.Карабаев «Казак калкы бир кезде өзгө улут өкүлдөрүнө жерин бастырып ийген (оторлонгон) элге айланды, жырткыч мамлекеттин капасына түштү. Ресей мамлекети күчөгөн сайын айланасындагы Эдил-Урал аймагынын чакан элдерин жоолап

алып, ачкөздүгү менен жырткычтыгы арта түштү. Ошентип Алтын Ордонун мураскери болгон Казак хандыгы менен Ресей империясынын аргындашкан кезеңи башталды. Казак элинин Жуңгар хандыгы менен согушкан оор кезеңди пайдаланып, кең талаага астыртан басып кирүү амалдарын ийгиликтүү жүзөгө ашырды. Алданган казак элинин төрүнө чыгып алып, атагына чейин бурмалап, кемсинтти, эркин өсүп-өнүгүүсүн чектеп, улуттук маданиятын улуттук ой-санаасын, аң-сезимин жойуп, орус курамына сиңирүүнү көздөдү» деп келип, “ушу узак жылдарга созулган оторчулукка (колониализмге) такаат берүү улуттук интеллигенция коомунун, ар бир казак азаматынын парзы болчу” деп тыянактайт [2, 9 б].

Колбиндин дайындалуусу аркылуу оторчулук саясаттын ары карай жалгаша тургандыгын анык далилдеди. Билимдүү, ары жалындуу жаштар адилеттикти талап кылып серпилип чыгуусу да ошо себептен. Бу деген улуттук ачуу-ызанын, чыдамынын ашып-ташып төгүлгөн соңку тамчысы болгон. Кылымдар бойу чогулган улуттук кайгы-касырет 1986-жылы бүтүндөй казак элинин каршылык көрсөтүүсүн козгоду. Натыйжада Желтоксон көтөрүлүшү казак калкынын улуттук-боштондук күрөшүнүн туу чокусу катары бааланып, өлкө тарыхында алтын тамгалар менен жазылды.

Быйыл Казакстан Республикасы Эгемендик алганына отуз эки жыл, ошондой эле, улут азаттыгы жолундагы бул күрөшкө, кечээги тоталитарлык жүйөнүн пайдубалын чайпалткан Желтоксон көтөрүлүшүнө отуз жети жыл толгону турат. Бирок, ал көтөрүлүштүн илимий аныктамасын, саясий маанисин тактап берген илимий, тарыхый адабияттар жокко эсе. Арийне, бул изилдөөдө К.М.Табиев менен тарыхчы Б.Төлөпбергендин бир нече эмгектерин, Желтоксондун 20 жылдыгы алдында

Д.А.Коноев коручыгарган 10 томдук олуттуу эмгек менен А.Сарсенбай уулу кору жыйнап чыгарган «86-желтоксон» улут теңдиги көтөрүлүшү» аттуу жыйнакты (Түзгөндөр: Б.Абдыгалиев, Б.Көрпөбай уулу. – Алматы, 2006), «Желтоксон көтөрүлүшү: Көп томдук күбө-китептер» (Түзгөн: Т.Айтбай уулу. – Алматы, 2016), Ш.К.Карабаевдин «Эгемендикке жеткизген желтоксондуктар» (Алматы, 2021), Б.Шарахымбайдын «Желтоксон: рух добулу» (Алматы, 2022) сыяктуу ж.б. китептердин жарык көргөнү жокко чыгарылбайт. Мындагы көйгөйдүн башкы себеби – анын али да болсо ачылбаган кырлары менен саясий мааниси. Муну китепти түзүүчүлөрдүн бири Б.Абдыгалиев дагы мойундайт: «1986-жылдагы Желтоксон көтөрүлүшү казак тарыхынын эң бир улуу кезеңдеринин бири болгону менен, анын чыныгы акыйкаты али күнгө ачылып, ал тарыхтын таалим алар жактары калктын рухий айланымына кошула албай келет» [3, 3 б].

Жогоруда аталып өткөн, жарык көргөн эмгектердин көпчүлүгү даректүү публицистикалык документтер менен эскерүүлөрдөн турат. Желтоксон көтөрүлүшүнүн күбөлөрү, асыресе казактын интеллигенция өкүлдөрү ал окуя болгон 17-18-желтоксон күндөрү эмне кылгандарын, аянтка барып андагы окуянын кандай багыт алгандыгын, аягы эмне менен бүткөнүн өздөрү көрүп-билген, сезгендеринин негизинде баяндаган. Бир кызыгы алардын көпчүлүгү аянтка чыккан жаштардын иш-аракеттерин, алардын талап-тилектерин билүү үчүн баргандыктарын айтат. Ушуга караганда, жаштардан андай тайманбас эрдик чыгат деген ой алардын үч уктаса түшүнө кирбеген окшойт. Интеллигенция жаштардын бул аракетинин тууралыгын, өздөрүнүн ушу убакытка чейин ичтен буулугуп, айта албай жүргөн чындыгын жаштардын айтканына бир жагы кубанып, экинчи

жагынан алардын өмүрлөрүнө кооптуу болорун да жакшы түшүндү. Бирок, кыйчалыш кыйын сыноодо жаштардын өмүрү окко байланып, тагдыры талашка түшкөндө зыялы коом өкүлдөрүнүн көпчүлүгү арачага түшүүгө жарабады. Ошондуктан Желтоксон чындыгын айтууга тийиш болгон интеллигенция өкүлдөрүнүн көпчүлүгү али күнгө дейре үнсүз. Жогорудагы айтылган нерселердин барлыгынан да бу теманы козгогон көркөм чыгармаларды адабиятаануу өңүтүнөн атайы изилдөө зарылдыгы айкындалып турат. Желтоксон темасына жазылган көркөм чыгармалардын жанрлык көп түрдүүлүгү жана тарыхый окуянын ал жанрларда поэтизациялануу деңгээли али күнгө чейин толук караштырылып, системалуу талдоо өзөгүнө айлана алган жок.

Желтоксон көтөрүлүшүнө байланыштуу илимий эмгектерди караштырганда Истамбулдук окумуштуу Абдукап Кара менен Америкадагы Канзас университетинин докторанты Майкл Стефани деген азаматтын изилдөө жүргүзгөнү аныкталды. Арийне, эки изилдөөчүнү тең бу маселени тарыхый тургудан караштырганын айта кеткен орундуу. Асыресе, мухиттин аркы жагынан келип, Казакстанда болуп өткөн саясий окуяларды изилдөөгө деген ынтаасы Майкл Стефаниге деген ушу диссертация авторунун да кызыгуусун ойготту. Майкл Стефанинин Азаттык радиосунун тилмечи Дархан Өмүрбек менен жүргүзгөн маегинен бир аз кызыктуу маалыматтар кездешти. Ал 2000-жылдары бул темага дың жерлерди өздөштүрүү жөнүндөгү берүүсүн изилдеп жүрүп туш болгонун айтат. «Этникалык кагылышуу: Алматыдагы 1986-жылдагы Желтоксон окуясы жана казак идеясынын өнүгүүсү» деген докторлук темасын бекитип алган Стефани 2001-жылы Алматыга келип архив материалдары менен таанышмак

болот. Бирок, архив кызматкерлери чет элдик адистин Желтоксон көтөрүлүшүн изилдегени жүргөнүн билген соң, анын өтүнүчүн аткаруудан баш тартат. Амалы түгөнгөн М.Стефани окуяга катышкан күбөлөрдүн бир азынан маек алуу менен гана чектелет. Желтоксон көтөрүлүшү тууралуу ал америкалык изилдөөчү Майкл Марта Брилл Олкоттун «Казактар», «Казакстан: Аткарылбаган убадалар» аттуу китеби аркылуу билгенин айтат. Анын китебинде Желтоксон көтөрүлүшү, анын Горбачевго байланыштуулугу, Совет бийлигинин ыдырашы алдында болгону, андан кийинки Грузиядагы, Балтика өлкөлөрүндөгү жагдайлар, алардын домино тариздүү биринин артынан биринин кайталанышы ушу теманы алуума себеп болду» дейт Азаттык радиосунун тилмечи Дархан Өмүрбекке берген маегинде. («Назарбаев турганда акыйкат ачылбайт» [4] аталыштагы бул маекти <https://www.azattyq.org> же facebook социалдык желесинде көрүүгө, окуп таанышууга болот). Аталган диссертациялык эмгек 2022-жылы Америкада корголду.

Бөтөнчө атап өтөрлүк дагы бир эмгек 2021-жылы Түркияда Орхан Сөйлөмездин редакторлугу менен жарык көргөн «Түрк дүйнөсүндөгү көтөрүлүштөр менен окуялар: адабиятта көрүнүш тапкан эркиндик руху» китеби [5]. Китептин төртүнчү бөлүмүндө казак адабиятындагы Желтоксон окуясы темасында жазылган көркөм дүнүйөлөргө обзор жасалган. Аталган бөлүмдү жазган окумуштуулар Жамила Кынаджы Варан жана Гүлмира Осмонова.

Изилдөө жүрүшүндө Желтоксон окуясына байланыштуу жазылган көркөм дүнүйөлөрдү адабий талдоо өзөгүнө айландырган эмгектердин дагы деле аздыгы белгилүү болду. Бул жаатта ф.и.д. Г. Орданын «Желтоксон окуясы казак лирикасында» аттуу макаласы менен «Желтоксон чындыгы адабиятта» деген эмгектерин атоого болот [6].

М.Ауэзов атындагы Адабият жана өнөр институту илимпоздорунун түзүүсүндө чыккан «XXI кылымдагы казак адабияты 2001-2011» аттуу коллективдүү монографияда «Эгемендик доор адабиятындагы Желтоксон темасы» деген ат менен атайын бөлүм жазылган [7].

2016-жылы «Эверо» басмасынан жарыкка чыккан Е. Бөкетов атындагы Караганды мамлекеттик университетинин окумуштуулары Ж.Ж.Жарылгапов, А.А.Мырзахметовдор түзүп чыккан «Азыркы казак адабияты» окуу куралында да Желтоксон көтөрүлүшүнө катыштуу жазылган көркөм дүнүйөлөр тууралуу аз болсо да талдоолор берилген [8].

Аталган окумуштуулар «Желтоксон көтөрүлүшү» тууралуу атайын бөлүм бербесе дагы, «Азыркы казак прозасындагы мезгил менен кейипкер» деген биринчи бөлүмдүн «Азыркы казак прозасынын тематикалык-идеялык багыттары» аттуу биринчи параграфында аты айтып тургандай Желтоксон көтөрүлүшүнө негизделген бир канча прозалык чыгармаларга рецензия жазылган. Алардын катарында А.Ыбырайым уулунун «Уялаштар», Т.Саукетаевдин «Кыйын тагдыр» («Айкараңгысы» 1998, «Желкайык» 2011), Н.Кубантай уулунун «Караөзөк» романдары менен Мир Шайырдын (Мырзагали Иңирбаевдин «О, Даанышман дүнүйө» трилогиясы, Н.Ороздун «Тазкара», Ө.Ахметтин «Желтоксон ызгаары» повесттери менен А.Алтайдын «Сибир офицери», «Прописка» аттуу аңгемелери талдоого алынган.

Адабиятты изилдөө илими багытында корголгон эмгектерден тек айтышкер акын М. Есжанованын 2013-жылы коргогон «Желтоксон окуясынын казак адабиятындагы көрүнүшү» деген жалгыз магистрлик диссертациясы кездешет [9].

Н. С. Кенжегулованын «Освещение декабрьского восстания 1986 г. в печати Казахстана» аттуу диссертациясы 2000-жылы корголгон [10]. Филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн жазылган бул диссертация 1986-жылдагы Алматыда болгон окуянын басмасөз беттеринде берилишин изилдейт. Автор басмасөздө жарыяланган макалалардын маданий аспектисине, тарыхый эстутумду жаңыртуу маселелерине басым жасайт. Байкалгандай, С.Кенжегулованын эмгегинде көркөм чыгармалар иликтөөгө алынбаган.

Тилекке каршы, казакстандык окумуштуулар бул тема боюнча изилдөө жүргүзүүдө активдүү эмес. Чет элдик илимпоздордун көз карашы өсүүдө. Чет элдик окумуштуулардын эмгектерин изилдеп жатып, бул өлкөнүн интеллигенциясынын кызы экенин, эң көп изилдөө жүргүзүп, атүгүл чет өлкөгө барып, козголоңго катышууга аракет кылганын байкадык.

Бул маанилүү күндөрдө бир топ кыргыз жаштары, интеллигенция өкүлдөрү Алматыда козголоң чыгарган казак боордошторду колдоого жөнөшөт. Алардын арасында жазуучу Асанбек Сматов жана Мырза Гапаров болгон. Бирок, алар чек арадан өтө албай кайтып келүүгө аргасыз болушат. Ал кезде аскер катарында жүргөн 18 жаштагы кыргыз жаш жоокери, азыркы коомдук ишмер Таалай Ылайтегин «Алматыдагы жаштардын толкундоолорун басууга жардам бергени үчүн» берилген «грамотаны» алуудан баш тартканы коомчулуктун эсинде. Анын «Желтоксон окуя биздин көзүбүздү ачкан» деген сөзү да элдин эсинде калды.

Кыргыз Мамлекеттик Университетинин окутуучусу Давлес Айкеев Алматыдагы декабрь көтөрүлүшүнө карата жеке көз карашын айтканы үчүн партиядан чыгарылып, иштен алынды. Кандидаттык диссертациясын коргоого тыюу салынат.

Бул окуялар кыргыз интеллигенциясы үчүн чыгармачылык эргүү болду. Бул коңшу өлкөнүн тарыхчылары өзгөчө салым кошушкан. Мисалы, «Шайлообек Дүйшеев айткандай, ТАРЫХ-ТАШТАНДЫ ЧЕЛЕК эмеси» [11].

Белгилүү бир доордун тарыхый окуясына байланыштуу жазылган көркөм дүнүйөлөргө жогоруда аты аталган илимий эмгектердин эч кайсысына толук изилдөө жүргүзүлбөгөндүгү аныкталды. Асыресе, Желтоксон окуясынын фактыларына таянган аңгеме, повесттер менен роман жана драмалык чыгармалар али күнгө дейре жүйөлөнүп, талдоо аспекти-сине алынбай келет. Көркөм чыгарманын өзөгү катары алынган тарыхый чындыктын адамзат тарыхында мааниси арткан сайын алардын көркөм чындыкка айланышы коомдук мүнөзгө ээ болуп, салтка айланып баратканы белгилүү. Дүйнөлүк мааниге ээ болуп, улуу тарыхый бурулуштардын башталышы болгон Желтоксон көтөрүлүшү да аз убакыттын ичинде казак адабиятында салттуу темалардын бирине айланган. Мына ушундан улам бул темада жазылган эмгектерди мазмуну боюнча топтоштуруунун илимий мааниси чоң. Жалпы тема дайыма окшош образдарды, окшош көркөм формаларды жаратаары түшүнүктүү. Ар бир жазуучунун өзүнүн кол тамгасы болгонуна карабастан, аң-сезимдүү, максаттуу жана аң-сезимсиз факторлордун не-

гизинде жаралган традициялуулуктан тышкары, ушундай жалпы темадан улам келип чыккан окшош формалардын негизги себеби ушунда. Желтоксон темасында түрдүү адабий жанрларда жаралган көптөгөн көркөм чыгармалар бар. Адабияттын үч түрүнө таандык жана муундар аралык типтердин үлгүсүндө жазылган чыгармалар окурмандын көңүлүн тынымсыз буруп келет.

Бул козголоң эгемендүүлүккө карай жылыш болгон, Советтер Союзунун тушунда тоталитардык, административдик жана бийлик системасына каршы көтөрүлүш болгон. Улуттук деңгээлден чыгып, эл аралык деңгээлге көтөрүлгөн толкундануу Совет бийлигинин кулашына таасирин тийгизди деп бейрасмий айтылганы менен, расмий түрдө саясий баа бериле элек. Адатта, адабияттагы мындай окуяларга көркөм чечим табуу бир аз убакытты талап кылат. Тагыраагы, окуя-кыймылдардын изи сууй баштаганда, жазуучулар коомчулугу тарыхый чындыкка бир аз салкыныраак, объективдүү карай баштаганда, ошол эле теманын үстүндө иштеген мыйзам болуп калгансыйт. Бирок, Желтоксон окуясы ошол мезгилде бүткүл дүйнөнүн көңүлүн бурган орчундуу окуя болгондуктан, адабиятта бул чындыктын көрүнүшү ошол мезгилде эле башталган. Бул адабият тарыхында сейрек кездешүүчү көрүнүштөрдүн бири.

Адабияттар:

1. Шаханов М. «Желтоқсан эпопеясы» – Алматы. «Жедел басу баспаханасы» ЖШС, 2006. – 624 б.
2. Қарабаев Ш.Қ. Тәуелсіздікке жеткізген желтоқсандықтар. // Ш.Қ. Қарабаев. – Алматы. «Фортуна полиграф» баспасы ЖШС. 2021. – 385 бет.
3. «86 Желтоқсан» ұлт теңдігі көтерілісі» жинақ. Құрастырған: Б.Әбдіғалиев, Б.Көрпебайұлы. – Алматы, 2006-ж.
4. Сұхбат. «Назарбаев тұрғанда ақиқат ашылмайды» <https://www.azattyq.org>
5. Türk Dünyasında İsyan ve Başkaldırı Edebiyata Yansıyan Özgür Ruh Editörler Orhan Söylemez Samet Azap. İstanbul, 2021.
6. Г. Орда. «Желтоқсан оқиғасы қазақ лирикасында» «Үркер» журналы. 07 Ақпан, 2012.

7. «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті 2001-2011» М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. Ұжымдық монография.
8. *Жарылғапов Ж. Ж., Мырзахметов А. А.* Қазіргі қазақ әдебиеті. / Оқу құралы. -Алматы: «Эверо» 2016. – 168 б.
9. *Есжанова М. Б.* «Желтоқсан оқиғасының қазақ әдебиетіндегі көрінісі». Магистрлік диссертация. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті. – Шымкент, 2013.
10. *Кенжеғұлова Н.С.* «Освещение декабрьского восстания 1986 г. в печати Казахстана» кандидатская диссертация... -Алматы, 2000.